

Minoritatea ucraineană din județul Satu Mare

Raport de cercetare – etapa I (2001)

Liuba Irina Horvat¹

Cercetarea etnografică de teren *Minoritatea ucraineană din județele Satu Mare și Maramureș* are ca obiectiv principal cunoașterea și publicarea unor aspecte istorice, lingvistice, de cultură populară tradițională specifice etnicilor ucraineni din nord-vestul României, alături de observarea unor fenomene mai puțin clasice legate de modurile de manifestare și construire a identității etnice, de semantica unor scheme mentalitare caracteristice, de mecanismele încadrabile antropologiei memoriei etc. Analizele de specialitate asupra materialului științific vor fi prezentate, la final, sub forma unui *Atlas al culturii populare a ucrainenilor din Satu Mare și Maramureș*, care, deși cu un titlu clasic pentru perioada monografiilor asupra unui sat sau a unei microarii etno-culturale, va avea o structură tematică modernă, respectând, în linii principale, temele propuse preliminar pentru cercetare.

Participanții la realizarea primei etape a proiectului (cercetarea a patru sate din județul Satu Mare) vin din partea următoarelor instituții: **Muzeul Județean Satu Mare**, **Universitatea Națională din Ujgorod – Ucraina**, **Institutul de Cercetare a Regiunii Carpatice din Ujgorod – Ucraina**, **Universitatea Babeș-Bolyai – Cluj**.

Metodologia realizării anchetei de teren propriu-zise, prima etapă, se bazează în special pe *interviuri structurate*, după ample *chestionare tematiche*, create de d-l. prof. univ. dr. Mihai Tivadar – Universitatea Națională din Ujgorod, în paralel cu *înregistrarea audio* a informației; pe *interviuri semi-structurate*, după ghiduri realizate de d-l drd. Mihai Zan, pe probleme legate de fenomenele identitare, și pe *interviuri non-structurate*, aferente înregistrării audio a poveștilor de viață (metoda biografică). Sunt folosite *chestionare de uzanța limbii*, completate în scris, fără înregistrare audio adiacentă. O altă modalitate de anchetare este *observația indirectă* a unor aspecte de viață tradițională (viața de familie și organizarea grupului domestic, semantica locuirii spațiului arhitectural) sau *participativă*, dacă este cazul. *Fotografierea* – o altă metodă de fixare a datelor de teren – are ca teme predilecte, pentru prima etapă, arhitectura specifică, portul popular și meșteșugurile. *Înregistrările video*, făcute până în prezent, s-au oprit asupra meșteșugurilor tradiționale din Micula și a arhitecturii tipice. *Materialul scris* aferent înregistrărilor audio, video și fotografiilor documentare constă în: fișe de informator și de conținut al casetelor audio, fișe pentru filmele foto, fișe de gospodărie și construcții.

Din punct de vedere cantitativ, materialul obținut în prima etapă se prezintă astfel: 25 de casete audio (35 de ore de interviu), 1 casetă video, 5 filme foto, 34 de chestionare de uzanța limbii.

Punctele cercetate în prima etapă sunt comunitățile ucrainene din: *Micula*, *Ciuperceni*, *Dumbrava* și *Tarna Mare*.

Temele propuse cercetării sunt următoarele:

1. **Date istorice** despre comunitățile de etnici ucraineni din Satu Mare și Maramureș:

- date de *arhivă*;
- date de *istorie orală*;

2. **Date de etno-ecologie:**

- structura spațiului rural comunitar (*tipologia așezării*) și relațiile cu *eco-mediul*;
- schimbarea eco-mediului de origine, prin fenomenul colonizării, și adaptarea la noi *condiții geo-climatice*;
- schimbarea *mediului etno-cultural și lingvistic* originar: modalitățile de adaptare și efectele asupra modului

de viață specific, în funcție de generații.

3. **Aspecte socio-antropologice:**

- statutul de *grup etnic minoritar*;
- alteritate etnică (români, maghiari, țigani);
- *relații etnice*: raporturi de vecinătate, transferuri culturale (obiceiuri, ocupații, etc.) bi-direcționate, conflicte etnice;

¹ La realizarea prezentului raport au colaborat în mod special: Alina Nogradi (Satu Mare), Mihai Zan (Ujgorod), Tóth Zoltán (Satu Mare).

- aspecte ale *identității etnice*: etnonime (din interiorul comunității și date de alți etnici); identitatea lingvistică și fenomenul bi- sau multilingvismului după colonizare, în special; identitatea religioasă – ortodoxism și neo-protestantism; conștiința apartenenței etnice; identitate culturală;
- probleme de *istorie socială*: neamuri, habitat și formă de proprietate, viața de familie și organizarea juridică, (sistemul de transmitere a averii, moștenirea etc.);
- *sistemul de înrudire* (rudenia de sânge, prin alianță, spirituală);
- structura *grupului domestic* și organizarea vieții de familie cotidiene;
- *vecinătatea* și implicațiile în muncă;
- relația cu "străinul" și ospitalitatea.

4. Aspecte religioase:

- *confesiuni* și interrelații;
- organizarea bisericii ortodoxe și a caselor de rugăciune;
- *sărbători* religioase specifice (după stilul vechi);
- fenomenul *pelerinajului*;
- *cărți* religioase specifice.

5. Arhitectura:

- *gospodăria* (tipologie, împrejmuirea, componente, instrumentar, organizarea muncii);
- *casa* (planimetrie, sistem și materiale de construcție; decorul exterior și structura interiorului – mobilier, textile, icoane etc.);
- *rituri de construcție*;
- credințe magico-religioase legate de gospodărie și casă.

6. Ocupații și meșteșuguri:

- *agricultura*, viticultura, pomicultura;
- *creșterea animalelor* și păstoritul;
- *prelucrarea lemnului*;
- *pielărie* și tăbăcărie;
- industria casnică textilă;
- instrumente, unelte și instalații specifice;
- credințe și obiceiuri legate de muncile de peste an și de activitățile meșteșugărești.

7. Portul popular. Specific și influențe

- haine purtate deasupra;
- *portul bărbătesc*;
- *portul femeiesc*;
- *portul* caracteristic *copiilor*;
- accesorii (podoabe, acoperitori de cap);
- *tehnici și ornamente specifice* sau împrumutate;
- implicațiile în social: diferențieri ale vestimentației pe grupe de vârstă (fete-neveste-femei bătrâne), în funcție de *prestigiul socio-economic* (bogați-săraci-slugi);
- caracteristici ale vestimentației în *contexte rituale*: sărbători, Crăciunul, nuntă etc.;
- modificări actuale ale portului tradițional.

8. Obiceiuri de familie:

- *nașterea* (perioada sarcinii, nașterea – pe pământ, pe paie, moșitul, prima scaldă, ursitoarele, acte magice protectoare, lăuzia, schimbarea numelui, botezul);
- *copilăria*: jocuri de copii specifice, probleme de educație;
- *viața socială a tinerilor* (intrarea în societate, "vecerneți", clăcile, relații sexuale premaritale – virginitatea, copiii din flori, alegerea partenerului de viață – peșitul, practici de aflare a ursitei etc.);
- *nunta*: "zarucenea", stabilirea zestrei, alegerea nașilor, chemarea la nuntă, gătitul cununii, împodobirea steagului, cununia, petrecerea și ospățul comun – alimente specifice, danțul miresei pe bani, darurile, îmbrăcarea miresei în nevastă, nunta mică);
- *viața de familie* (manifestări ale relațiilor de rudenie – respectul față de părinți și vecinătate în viața cuplului; organizarea muncii în casă și în gospodărie, relații sexuale – concepția, metode contraceptive, avortul, adulterul; divorțul și văduvia; a doua căsătorie);
- *practici funerare* (semne de moarte, spălătul mortului, priveghiul – jocuri de priveghi, bocirea, rituri de despărțire, iertăciunile – "proscia", ultimul drum – "stațiile", masa funerară comună, pomenile după mort și doliul, practici și obiecte cu rol de a împiedica mortul să se facă strigoi);
- *morți neobișnuite*: prin spânzurare, înec, moartea unui tânăr necăsătorit, etc.)

9. Obiceiuri de peste an:

- *obiceiuri de trecere: sărbători și obiceiuri de primăvară* (Baba Dochia, 40 de Muccnici, Alexie cel Cald, Blagoveștenia, Lăsata Secului, Miezul Păresii, Sângeorzul, Floriile, Paștele, Ispasul, Joia Verde, Rusaliile, Sânzâienele); *sărbători și obiceiuri de vară și toamnă* (Sfântul Ilie, Sfânta Ana, Schimbarea la față, Sfânta Maria Mare, Sfânta Maria Mică, Ziua Crucii, Sfântul Dumitru, Lăsata Secului, Sfântul Andrei);
- *obiceiuri augurale: colindatul de Crăciun* (Ajunul Crăciunului, tipuri de colindat și cetele de colindători, jocurile cu măști, Viflaimul, repertoriul de colinde, acte magice augurale și cu funcție premaritală); *Anul Nou* (jocuri cu măști, sorcova, practici de ghicire a ursitei, etc.);
- *obiceiuri în legătură cu munca: obiceiuri de primăvară* (ieșitul la arat și semănatul, focurile de 1 mai, măsurșul oilor, rituri de apărare a holdelor la Rusali); *obiceiuri de vară și toamnă* (culesul recoltelor – clacă la culesul cartofilor și mălaiului, clăci de tors și țesut, etc.); *rituri de construcție*, practici la începutul unei munci, gesturi rituale în activități cotidiene.

10. Demonologie și practici magice:

- *elemente de cosmologie* (credințe cosmogonice, meteorologie populară, lumea de dincolo, sfârșitul lumii și judecata de apoi);
- *ființe demonice* (frumoasele pădurii – "lisna", vrăjitoare – "vorojca", copilul strigoi – "zbișce", omul lup – "vovcun", ursitoarele – "vișciunke", urma rea, "bosorcania", strigoi, etc.);
- *practici magice*: vrăjitoarele (statut, înfățișare, puterea lor, instrumentar magic), tipuri de vrăji (vrăji la naștere, la nuntă, la înmormântare, legarea puterii bărbatului, pe ursită, de furatul laptelui, deochiul, etc.); practici de apărare și desfacere a vrăjilor (obiecte, metode, formule, talismane, etc.).

11. Aspecte tematice secundare:

- *folclorul muzical* (legat de obiceiuri – cântece de nuntă, bocete, cântece de priveghi; cântece de petrecere etc.);
- *folclor literar* (basme, legende istorice, povestiri despre război, povestiri legate de ființe demonice);
- *coregrafie* (dansuri specifice).

În cadrul primei etape a cercetării, în comunitățile de ucraineni din cele patru sate sătmărene precizate, s-au urmărit toate aceste aspecte tematice, în măsura în care realitatea de teren a confirmat existența lor. Materialul obținut în urma acestei prime anchete de teren va fi prezentat în continuare într-un mod analitic.

I. DATE ISTORICE

Pe teritoriul fostului comitat Ugocea, din care aproape jumătate este parte a actualului județ Satu Mare, primele grupuri de ruteni au apărut între anii 1336-1351. Inițial așezați în părțile deluroase ale comitatului, au coborât apoi înspre sud-vest. Pe baza listelor de iobagi, se constată că primul val de ruteni din secolul XIV era doar o parte infimă ca număr a valului numeros din secolele XVII-XVIII: de exemplu, în anul 1565-1574 erau 61 capi de familie slavi, iar în 1775 – 198 capi de familie slavi.

Din localitățile în care a fost atestată populație slavă la începutul secolului XIX, astăzi, în unele, nu mai există nici un locuitor ucrainean, în schimb, etnici ucraineni au emigrat din Ucraina și Maramureș, formând noi comunități de tip colonii. În secolele trecute, satele care erau populate, parțial, de ucraineni sunt următoarele: Bocicău, Tarna Mare, Tarna Mică, Porumbesti, Valea Seacă, Turulung, Bercu, Peleş, Lazuri, Halmeu, Botiz, Mesteacăn, Cidreag. Localitățile în care astăzi nu se mai află etnici ucraineni sunt: Peleş, Turulung, Tarna Mare, Valea Seacă, Halmeu, Mesteacăn. Satele în care au apărut noi "colonii", în secolul XX, sunt: Micula, Păulian, Decebal, Dacia, Traian, Dumbrava, Ciuperceni, Agriș, Livada, Drăgușeni, Gelu. Cea mai mare comunitate de etnici ucraineni, cercetată în mod special în această primă etapă, este în satul Micula: aproximativ 500 de locuitori.

În trei dintre satele cercetate – **Micula, Ciuperceni, Dumbrava** – ucrainenii au venit în secolul XX, după al doilea război mondial, din sate ucrainene din Maramureș (Poienile de sub Munte, Ruscova, Repedea, Crasna, Rona de Jos), iar în **Tarna Mare** – cătunul Văgaș, primele familii de ucraineni au venit aproximativ acum 200 de ani, din zona Hustului – Ucraina, pentru munci forestiere.

II. DATE DE ETNO-ECOLOGIE

Fenomenul colonizării reprezintă unul din factorii determinanți ai modului în care se prezintă astăzi cultura etnicilor ucraineni din Micula, Ciuperceni și Dumbrava, raportul lor cu eco-mediul, formele concrete de manifestare a identității etnice și diverse practici sociale ale existenței lor comunitare.

Cauzele migrației. Unul din principalele motive ale "migrației" de după al doilea Război Mondial – până în prezent – este *bașa economică a nivelului de trai*, raportată la următoarele aspecte: satele ucrainene din Maramureș, din care au venit, sunt sate de munte, așezate pe văi înguste, de tip risipit sau răsfirat de vale, cu terenuri agricole insuficiente pentru a asigura resursele de hrană necesare familiilor cu un număr mare de copii (7-11 copii). Fertilitatea terenurilor arabile fiind scăzută, iar acestea insuficiente spre a fi împărțite tuturor copiilor, mulți etnici ucraineni au preferat zonele fertile din Câmpia Sătmăreană.

Un alt motiv al migrațiilor a fost, în special în perioada comunistă, *lipsa unor centre industriale apropiate*, singurele posibile locuri de muncă fiind în minele de la Borșa și Baia Borșa, la defrișările forestiere ("butinăritul") sau muncile sezoniere la distanțe mari, pentru procurarea cerealelor necesare (în Bărăgan, în special). Astfel se poate explica preferința pentru sate apropiate de orașul Satu Mare, ca centru urban care putea să le ofere locuri de muncă mai bine plătite și școli pentru educarea copiilor.

Amploarea fenomenului, chiar și în zilele noastre, se explică și prin *crearea unui "pattern" comportamental social*: primii dintre membrii unei familii, așezați în Câmpia Sătmăreană, cu rezultate economice imediat vizibile în creșterea nivelului de trai, au fost luați ca "model" pentru noi migrații.

Aspecte ale adaptării la un nou eco-mediu. Primele urmări sesizabile ale locuirii într-un alt mediu geo-climatic sunt la *nivelul structurării spațiului comunitar*: de la satele de munte, risipite sau răsfirate de-a lungul văii, s-a adoptat modul de organizare a spațiului rural caracteristic câmpiei someșene: geometric – adunat (model de influență germană în zonă) sau risipit de-a lungul șoselelor. Spre deosebire de satele de origine, care erau în majoritate locuite de ucraineni și organizate de ei, satele din Satu Mare în care au venit erau deja locuite de români și maghiari, ceea ce impunea respectarea unui model de structurare a spațiului deja existent, mai ales că – în mai multe cazuri – au fost cumpărate locuințe de la români sau maghiari.

Construirea de noi gospodării a trebuit, de asemenea, să respecte anumite constrângeri în acest sens: pe ulițe deja trasate – deci respectând schema deja formată a satului – sau modelul comunist impus oficial (tipul "6" de casă). Există câteva excepții: case din scânduri late de brad sau stejar aduse din satele de origine și reconstruite (ex.: Micula). Un alt aspect vizibil este legat de materialele de construcție folosite la noile case: lemnul, din belșug găsit în zona muntoasă a Maramureșului, a constituit sute de ani suportul material care permitea respectarea regulilor tradiționale (specifice) de construire a unei case ucrainene (în sistem "blockbau", din scânduri late fasonate, îmbinate în cheutori de tip "căuc", "coadă de rândunică" sau "pană cu uluc"). În câmpie, datorită lipsei lemnului, dar și noilor influențe urbane, au fost folosite, ca materiale de construcție pentru noile case, cărămizile de lut ars sau nears ("văioagele"), "bolțarii", betonul (în locul pietrelor de râu, ca fundament) etc. *Spațiul gospodăresc* a suferit și el modificări: de la materialele folosite la înprejmui (scândurile, în Maramureș), până la anexele gospodărești. Au fost împrumutate modele maghiare sau românești de anexe gospodărești (cotețe, hambare, etc.) și, în același timp, a fost păstrat "oborogul" (pentru depozitarea fânului). Schimbările din cadrul gospodăriei au fost determinate, în special, de "răspunsurile" adaptative la noile condiții de mediu, în legătură directă cu *ocupațiile practicate*: în Maramureș, creșterea animalelor (chiar și în sălașuri sezoniere, pe pășunile montane) și păstoritul alpin pendulatoriu cu stână permanentă (fiecare "gazdă" având un munte) au determinat preponderența anumitor anexe gospodărești și un mod special de structurare a spațiului. În zona de câmpie din Satu Mare, principala ocupație este agricultura (cultivarea cerealelor), creșterea porcinelor sau viticultura, din acest motiv au apărut anexe precum hambarele pentru porumb sau cotețele de porci după modelul "gore-urilor" șvabești sau au fost înlocuite "căzile" pentru fermentarea merelor (pentru "horilcă") cu butoaie pentru păstrarea vinului.

Adaptarea la un nou eco-mediu este sesizabilă, la o analiză mai atentă, la *nivelul organizării sociale a vieții de familie*: datorită faptului că terenurile actuale sunt mai fertile și mai numeroase, se constată modificări în privința sistemului de împărțire a averii și de ocupare a spațiului de locuit. Chiar dacă natalitatea este mare, datorită orientărilor religioase neo-protestante, averea familială care se împarte copiilor este mai mare, ceea ce permite ridicarea de noi locuințe mai spațioase într-un timp mai scurt. Astfel, în locul ocupării unei singure camere de către mai multe unități familiale, apare folosirea spațiilor separat de fiecare familie în parte. *Cu alte cuvinte, de la o structură celulară a grupului domestic la una unitară.* Existența altor tipuri de resurse naturale a provocat modificări la nivelul tipurilor de produse, ceea ce implică predominanța altor munci gospodărești cotidiene și *o altă împărțire a sarcinilor fiecărui membru din grupul domestic* (de ex., în Maramureș, practicarea păstoritului alpin presupunea ca, jumătate din an, o parte din bărbații familiei să lipsească de la activitățile

cotidiene ale gospodăriei de bază, femeile preluând sarcinile lor; prezența unei mâini de lucru masculine pe tot timpul anului, în câmpie, și creșterea porcinelor în locul ovinelor, în gospodăria de bază, are ca rezultat o nouă împărțire a muncii cotidiene). Nu în ultimul rând, practicarea actuală a altor "ocupații" are efecte la nivelul obiceiurilor legate de muncile de peste an (clăcile de toamnă, la culesul mălaiului sau al strugurilor etc.).

Schimbarea mediului etno-cultural și lingvistic originar are legături cu schimbarea eco-mediului: în special prin faptul că, dacă în Maramureș spațiul rural era ocupat în majoritate de etnici ucraineni, în Satu Mare ocuparea unui sat este doar parțială, ceea ce implică raporturi culturale mai intense cu alte etnii. Urmările sunt: bi- sau multilingvismul, transferuri culturale bi-direcționate (în obiceiuri, port, etc.), căsătorii mixte, adoptarea unor "pattern"-uri comportamentale – de către generația tânără, mai ales – și care nu funcționează la nivelul mentalității "bătrânilor" ș.a.m.d.

III. ASPECTE SOCIO-ANTROPOLOGICE

Statutul de grup etnic minoritar și alteritatea etnică. Pe plan național, ucrainenii din România sunt recunoscuți ca minoritate etnică, având reprezentanți în parlamentul țării și organizații macro-regionale, precum "Uniunea Ucrainenilor din România", cu sediul la București. Acest fapt contribuie la susținerea conștiinței etnice și la aprofundarea unor diferențe culturale vis-a-vis de celele etnii conlocuitoare. În satele cercetate, această situație se observă la nivel micro-social (individual), în Micula – de exemplu – existând posibilitatea de a învăța limba ucraineană literară la grădiniță și la școala generală.

Ocuparea parțială a spațiului rural în satele din Câmpia Someșană de către etnicii ucraineni, alături de maghiari, români și țigani, presupune o mai mare varietate a contactelor etno-lingvistice, culturale (obiceiuri, folclor muzical, etc.) și o accentuare, în conștiința fiecăruia, a propriului specific.

Identitatea etnică a ucrainenilor din Satu Mare se susține, încă, prin *identitatea lingvistică*: bătrânii folosesc limba ucraineană la nivelul vorbirii cotidiene; tinerii, de exemplu, numără în limba de stat a etnicilor români, deoarece s-a pierdut sistemul de numărare, de măsurare în cadrul unui organism etnic (Ucraina), adică înțelesul semanticii timp-spațiu a căpătat alt înțeles în condițiile unui alt mediu etnic. Folosirea și cunoașterea limbii ucrainene ușurează problemele solidarității sociale a ucrainenilor, de exemplu, la oraș, la piață, cumpără mai ieftin de la ucraineni, dar există cazuri când întâlnesc ostilitate din partea altor etnici. Este foarte important fenomenul bi- sau multilingvismului la generația mai în vârstă (au învățat româna și maghiara mai ales după venirea în jud. Satu Mare) și folosirea curentă a limbii române la generația mai tânără.

Un alt rezultat al conviețuirii cu alte etnii îl reprezintă *modificările semantice la nivelul etnonimului*: "ucrainski" are același conținut semantic cu "ruski", pentru ucrainenii din Satu Mare. Această echivalență se explică astfel: românii și maghiarii cu care conviețuiesc nu fac diferența între "ruși" și "ucraineni" și i-au numit "ruski". Ei au adoptat intern acest denominativ etnic, echivalându-l cu cel de "ucrainean", în schimb, folosesc un alt cuvânt pentru a se diferenția de "ruși", pe cel de "măscali", precizând – în cadrul interviurilor – că nici românii, nici maghiarii nu înțeleg diferența etnică "ruși" – "ucraineni".

Identitatea culturală actuală a ucrainenilor sătmăreni comportă modificări față de specificul cultural al celor din Maramureș, datorită viețuirii într-un alt mediu etnic, dar se poate afirma că – în linii majore – ea este păstrată, în tradițiile familiale, cele legate de muncă, în folclorul muzical, alimentație, în mecanismele de alianță (endogamie de grup lingvistic) etc. Influența mediului cultural în care trăiesc acum (românesc și/sau maghiar) se resimte în terminologia legată de obiceiuri, de exemplu, fără să se piardă schema mentalitară specifică, folosindu-se fie cuvinte românești, fie cuvinte ucrainene românizate sau maghiarizate. Tradițiile culturale ucrainene cunosc procese de adaptare și transformări care au adus un colorit accentuat asupra "ucrainismului" local, dar se constată o uniformitate culturală vis-a-vis de arii: de exemplu, la nivelul demonologiei populare, al relațiilor de rudenie și alianțelor matrimoniale, al sistemului de moștenire, al obiceiurilor de familie, etc.

Din punct de vedere religios, pătrunderea cultelor neo-protestante în comunitățile ucrainene, încă înainte de venirea lor din Maramureș, are legătură cu procesele de accentuare a conștiinței etnice: "biserica noastră" este acum casa de rugăciuni penticostală, rugăciunile făcându-se în limba ucraineană, de exemplu. Peste 50% din ucrainenii din Micula frecventează "țercva peatedeseatneke", ceea ce afectează sistemul de credințe mitico-magice, folclorul muzical (prin interdicții), povestirile de factură cosmogonică sau demonologică, coregrafia, arhitectura interiorului tradițional (prin dispariția icoanelor) etc.

Aspecte de organizare socială. Unul din cele mai importante aspecte actuale ale organizării sociale îl constituie *endogamia* de grup etno-lingvistic, ca regulă generală, cu excepțiile de rigoare. Mecanismele de alianță sunt cele tradiționale: peșitul și stabilitul zestrei, sistemul de transmitere a averii familiale (terenurile sunt împărțite la căsătorie între toți copiii, cu o parte rezervată bătrânilor, casa rămânând ultimului născut), restricțiile de căsătorie (rudenia de sânge până la al treilea grad, parțial, limba și religia). Relațiile de vecinătate au forme de manifestare încă arhaice, de exemplu într-ajutorarea în muncile de peste an, la evenimente

importante în familie (botez, nuntă, înmormântare, etc.). Relațiile cu străinii sau oaspeții sunt marcate de ospitalitate, deschiderea socială în astfel de cazuri fiind relativ mare.

IV. DATE ETNOGRAFICE

Arhitectura populară ucraineană din Satu Mare. Elementul specific ucrainean al gospodăriei este "oborogul" (pentru depozitarea fânului). Structura gospodăriei se prezintă astfel: casa este orientată perpendicular pe uliță, iar grajdul este situat paralel cu casa, în fundul curții, perpendicular pe uliță, în continuarea lui aflându-se cotețele pentru porci și păsări.

Casele au acum fundații de beton (în Maramureș erau de piatră de râu), de elevație medie. Materialele de construcție folosite la pereții caselor sunt, de preferință, rășinoasele, mai nou cărămida arsă sau nearsă. Îmbinările bânelor la colțuri sunt în "coadă de rândunică", iar la pereții intermediari în sistemul "pană cu uluc". Pereții interiori sunt tencuiți cu rabiș și mortar, iar cei exteriori, netencuiți, în partea din față decorați cu șindrilă în formă de solzi. Acoperișul este în patru sau în două ape, acoperitoarea fiind - inițial - din șindrilă, mai nou din plăci de azbociment. Prisma este închisă, foișorul apărând destul de rar și datorită influenței arhitecturii românești din Maramureș. *Planimetria* "clasică" se prezintă astfel: tindă rece, în general, camera de locuit și "camera curată". *Sistemul decorativ al interiorului* este cel "cu lavițele dispuse în colțul cu ferestrele", masa situată în fața acestora, două paturi, unul pe peretele longitudinal din spatele casei, cu rudă împodobită cu textile deasupra, și un altul în spatele ușii. Pereții erau decorați cu șterguri, blide și icoane. Astăzi, acest sistem decorativ tradițional a suferit modificări prin pătrunderea mobilierului de tip urban, prin dispariția icoanelor la ucrainenii de orientare religioasă penticostală, prin înlocuirea textilelor tradiționale cu cele din comerț etc. Se mai practică încă vechile rituri de construcție, precum îngroparea bănușilor la temelia casei și punerea struțului pe acoperiș la finalizarea construcției. Există încă, deși alterate de penticostalism, cședințe legate de șarpele casei care bea lapte din farfuria copiilor, despre rolul augural al oilor aduse în casă, pentru belșug, despre aspectele fatidice ale primei nopți în noua casă, etc.

Ocupații și meșteșuguri. Așa cum am precizat anterior, *ocupațiile de bază* în Maramureș au fost creșterea animalelor și păstoritul montan (cu "gazde de munte", hotarul montan pentru pășunat numindu-se "gol de munte", primit de fiecare sat în parte după numărul de animale), existând în acest scop sălașuri permanente pe pășunile alpine. Datorită condițiilor geo-climatică din câmpie, așa cum am menționat, ocupația de bază practică astăzi este agricultura, cu schimbarea anuală a culturii pe un teren agricol, cultivându-se în special porumbul. În ceea ce privește creșterea animalelor, domină ovinele.

Dintre *meșteșugurile tradiționale*, cele mai des practicate sunt legate de prelucrarea lemnului: dulgheritul și tâmplăritul. Materialul folosit, în general, este lemnul de rășinoase. Uneltele mai vechi sunt gaterul, barda și fierăstrăul. Astăzi, se folosește fierăstrăul-panglică, materialul fiind îndreptat cu rindea mecanică și finisat cu diverse tipuri de rindele manuale și dălți. Tipurile de produse de lemn erau, mai demult, cofe cu doage de nuiele, căzi pentru fermentarea fructelor, piese de mobilier precum lădoaie, lăzi de zestre, etc. Produsele actuale sunt: piese de mobilier după modelul celui urban, obiecte artizanale, obiecte de uz gospodăresc, etc. Tehnicile de ornamentare ale obiectelor de lemn: placarea cu lambriuri dreptunghiulare sau romboidale și traforare. Dintre motivele decorative predilecte menționăm pe cele stelare, ovoidale, cruciforme.

Industria casnică textilă și portul popular. În Maramureș, planta textilă cea mai cultivată a fost cânepa, prelucrată astfel: topire în apa râurilor, uscare, melitare, pieptănare, toarcere, pe diferite categorii de fuioare. Pânza era albită cu leșie și întinsă la soare.

O materie primă des utilizată în Maramureș, la care s-a renunțat datorită schimbării ocupațiilor de bază (păstoritul), a fost lână, din care se făceau cergi și "pocruți", obiele, cioareci, "peteke" (sumane), laibăre, ciorapi, mai nou pulovere tricotate, etc.

În ceea ce privește piesele de port popular, ele erau făcute din pânză de cânepă țesută într-o iță. *Costumul femeiesc* era compus din: "sorocika" (cămașă), "stan" (poale), "plate" (zadie sau șort încrețit), și pe timp de iarnă - laibăr și suman, "platke" (năframă), "postole" (opinci) din piele de porc (mai nou, din cauciuc), cu obiele de lână. Tipul cel mai vechi de cămașă este cel croit dintr-o singură bucată de pânză, cu mâneca încrețită la gulerul îngust cu tăietură dreaptă. Mâneca este strânsă jos, în pumnișori, cu broderie pe încreț, fără foderă. Părțile laterale ale cămășii sunt prinse împreună în cheițe făcute cu acul. Câmpurile ornamentale cele mai ample se află pe mâneci, cusăturile de pe guler și pumnișori fiind mult mai reduse ca spațiu. Tehnica de ornamentare este broderia - peste fire sau în cruce - mai rar (la pumnișori) broderia pe încreț. Decorul este geometrizant, organizat în registre verticale (pe mâneci), cuprinse într-o tablă de formă dreptunghiulară, sau în mici registre lineare în jurul gâtului. Motivul ornamental specific este numit "pauke" (păianjen). Alte motive întâlnite sunt: romburi, cruce, cruce în x, romburi și cruce gamate, flori și frunze stilizate, valuri, dinți de lup, faguri, etc. Poalele sunt croite dintr-o singură bucată de pânză, încrețite în talie și cu o singură cusătură

verticală; cele mai vechi nu aveau nici un ornament pe poale. La cele mai noi, apare dantela de producție industrială. Zadiile vechi erau țesute din lână, cu vârste de diferite culori. Fiecare sat marmureșean de ucraineni avea culorile lui specifice: de exemplu, în Poienile de sub Munte, vârstele erau roșii, portocalii și negre, în Repedea – albastre, vișinii și negre, etc. Zadia din față a fost înlocuită cu un șorț încrețit la Poienile de sub Munte. Pe cap se purtau năfrâmi cu ornamente la modă: "nori", "cireșe", "ruje". Dintre podoabe, cele mai frecvente erau zgărzile drepte din mărgelile policrome de sticlă.

Costumul bărbătesc avea în componența lui cămașa, gacii – pe timp de vară și cioarecii – iarna, opinci cu obiele, laibăr, suman, căciuli de oaie sau clopuri de postav. Cămașa era scurtă și dreaptă, de tip "poncho", cu mâneci drepte prinse în umăr, cu guler îngust și tăietură dreaptă, albă, neornamentată. Gacii erau lungi, încrețiți în talie pe un șiret, neornamentați. Cioarecii erau de culoare albă, drepți, neornamentați, iar sumanele albe cu ornamente de culoare neagră (mai nou).

Costumul de copii nu comporta diferențieri în funcție de sex: și fetele, și băieții, până la 10-11 ani, purtau cămășuțe lungi ("sorocike dovhi"), albe, iar în picioare saboși de lemn sau opinci.

Costumul de nuntă avea câteva elemente în plus față de cel de sărbătoare: la mireasă apare "portescă" – un ștergar alb cu broderie bogată, într-un registru linear, pe una dintre margini, legat prin spate în jurul brâului. Pe cap, peste ștergar, se puneă cununa (vinoc) din crenguțe de cedru, împletite circular și împodobite cu un registru linear de flori naturale sau bumbi de lână. La mire, deosebit era clopul, împodobit cu flori albe de munte, parțial sau pe toată suprafața, cu un struț special de flori (naturale sau artificiale) într-o parte.

Portul vechi ucrainean a suferit influența costumului popular marmureșean: a fost împrumutată cămașa femeiască cu guler pătrat și mâneca încrețită peste cot, de exemplu. Dintre materialele noi, a fost preferat cașmirul înflorat, de diferite culori (verde, vișiniu, mai ales) folosit la șorțuri și "sucne" (fuste crețe și înflorate).

În satele sătmărene, bătrânii mai păstrează și poartă, în zilele de sărbătoare, vechiul costum, în funcție de satul de origine. Sub influența orașului, generația tânără a renunțat la costumul tradițional.

Obiceiurile de familie își păstrează schema mentalitară arhaică, cu inevitabile influențe moderne sau venind din partea altor etnii.

Dintre *practicile rituale la naștere*, este de amintit nașterea pe pământ; moșitul și prima scaldă a pruncului, în apă cu bănuți și miere (apa fiind aruncată în grădină, sub un copac); păstrarea buricului înnodat, pentru a fi desfăcut de copil când crește mai mare; schimbarea numelui în caz de boală; credința în "visciunke" (ursitoare) și în povestiri legate de ele (sluga și ursitoarele); interdicțiile din timpul lăuziei legate de mamă și copil etc.

Jocurile de copii cel mai des întâlnite erau: "tuleanke" (de-a v-ați ascunselea), "coza" (capra), băza, de-a baba oarba, "kaminți" (cu nouă pietricele și o minge din cârpe); erau păpuși din cârpe sau din coceni, boabe de fasole în loc de oi, săbii de lemn etc.

Viața socială a tinerilor era marcată în special de următoarele evenimente: "verceneți" (șezătorile), unde fetele torceau iar băieții furau fuioarele, iar dacă nu primeau un sărut desfăceau fuioarele împrejurul casei, se spuneau povești și se cânta; clăcile legate de muncile de toamnă (de desfăcut mălaiul); "baluri" cu dans în zilele de sărbătoare; colindatul de Crăciun; practicile de ghicire a ursitei de Sfântul Andrei (fata mergea la cotețul porcilor și rostea o formulă – întrebare pentru porc; dacă porcul grohăia, se mărita în anul respectiv; sau mergea la miezul nopții la fântână și o întreba când se va mărita; o altă practică era numărul invers al parilor; făcutul unor turtițe cu hârtii pe care erau scrise nume de băieți și erau date pisicii înfometate să aleagă) etc.

Peșitul se desfășura după un scenariu tradițional: viitorul mire mergea la peșit cu părinții și un însoțitor pentru tratative; în Tarna Mare, primul peșit era făcut sub formă de glumă ("am auzit că aveți o vițică de vânzare, cu cât o dați?") și se stabilea întâlnirea serioasă. La peșit se discuta în special zestrea și se hotăra data nunții.

Nunta ("svaliba") era anunțată de trei ori la biserică, se trimiteau chemători, la Tarna aveau steaguri și țuică ("plească"). Avea loc gătitul cununii la mireasă înainte de nuntă și împodobirea steagului la mire, joia se coseau florile ("coseți") la mireasă; mai demult, nunțile se făceau luna, miercurea, joia; pe masa de nuntă se aflau colaci împlețiți, înștruțați cu plante, grâu și fire de lână roșii, supă, sarmale, carne, "fanke", "cruceneke", "horilku"; avea loc dansul miresei pe bani, dezbrăcatul miresei (ștergarul se lua de către nașă cu ajutorul unui colac) și îmbrăcatul în nevastă, cununa atârându-se în cui.

Modelul comportamental tradițional cerea ca mireasa să fie virgină; dacă era însărcinată la cununie, nu purta vinoc sau portescă, numai năframă. Fata cu copil din flori se putea duce la biserică să se cunune, dacă mai avea pretendenți.

Dintre *practicile funerare*, interesante sunt jocurile de priveghi: tinerii se mascau în "moarte" (Tarna Mare), se jucau băza, cărți. Înainte de îngropare, se făceau iertăciunile ("proscia"), se făceau pomeni ("spomenke") și masă funerară comună (cu supă, sarmale, colaci cu lumânare).

Obiceiuri de peste an. Principala caracteristică este ținerea tuturor sărbătorilor religioase pe stil vechi, decalate cu 13 zile față de calendarul ortodox oficial.

Crăciunul se sărbătorește în seara de 6 ianuarie, până atunci se respectă postul. În ajunul Crăciunului, colindatul îl încep grupurile de copii, apoi grupurile de feciori mergeau la casele cu fete de măritat mai ales; ca daruri se dădeau nuci, mere și bani. Era colindatul la fereastră, se cerea permisiunea de a intra în casă și se mai colinda odată. Dintre jocurile cu măști, se practicau: "coza" (capra), "zirca" (steaua); teatru religios popular - Viflaiemul. La *Sfântul Vasile* (în 13 ianuarie) se mergea "do Vaselea": cei cu numele de Vasile erau colindați și legați la mână cu o batistă cu bani, cu urările de rigoare. La Bobotează, la fel, se făcea cu cei pe care-i chema Ioan. La sfinșitul apei, bărbații se aruncau unul pe altul în apă.

La *Paști* se vopseau ouăle cu coji de ceapă, ornamentate cu frunze; se făcea pască cu brânză, ornamentată cu simbolul crucii sau cu flori. Pentru cerșetori, se făceau "perepicike" (păscuțe mici, frumos împletite) și colaci.

Alte sărbători de primăvară sunt: "becikova nidilea" – când se culegeau crenguțe înflorite de răchită cu care se loveau copiii și se anunțau că peste o săptămână vine Paștele; sfinșirea holdelor de Rusalii; împletitul coronițelor de Sânziene.

Dintre sărbătorile de vară, se celebrau mai ales Sfântul Ilie (despre care existau credințe legate de meteorologie populară), Sfânta Maria – când se practică pelerinajele, etc.

Demonologie și practici magice. La nivelul credințelor magico-mitice, imaginarul legat de ființele demonice are în centrul său figuri precum "lisne" (frumoasele pădurii), "zbișce" (copilul-strigoi), "vovkun" (omul-lup), "vișciunke" (ursitoarele), urma rea, "bosorkania" (strigoi), "voroške" (vrăjitoarele). Ca practici magice, erau vrăjile pe ursită (legarea măritişului), furatul laptelui, vrăjile la mort – cu funia spânzuratului, cu apa mortului – descântecul de deochi, practicile de apărare (cu sare, "ceasnok"); folosirea ierburilor de leac contra sterilității feminine sau ca metode contraceptive sau avortive.

Toate aceste date de teren, prezentate succint în prezentul raport, vor fi analizate în profunzime, completate și verificate prin alte sondaje parțiale în satele deja cercetate, alături de continuarea anchetelor de teren în satele maramureșene cu etnici ucraineni.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Bastenier, Albert; Dassetto, Felice, *Immigration et espace public. La controverse de l'intégration*, Harmattan, Paris, 1993.
- Martiniello, Marco; Poncelet, Marc, *Migrations et minorités ethniques dans l'espace européen*, De Boeck Universite, Bruxelles, 1993.
- Tivadar, Mihail, *Etnologia*, Ujgorod, 1998.
- Tivadar, Mihail, *Zakarpattia: narodni roždume*, Ujgorod, 1995.
- Zan, Mihail, *Etnomentalni cenneke istorečinoho butia ukrainskoho narodu*, *Carpatia*, nr. 9, Ujgorod, 2001.

La minorité ukrainéenne de Satu Mare. Rapport de recherche

Résumé

La recherche sur les communautés ukrainéennes de Satu Mare a comme résultats primaires des matériaux intéressants concernant les données historiques; celles d'ethno - écologie - la migration, l'adaptation à un nouveau éco-système; les données sur le statut de groupe ethnique et sur le rapport identité/altérité, sur la structure sociale; les aspects ethnographiques - l'architecture, les vêtements traditionnels, les aspects coutumiers, la démonologie et les pratiques magiques.